

UDK 801.82

HUNARMANDCHILIKKA OID LEKSIK BIRLIKLARNING TARAQQIYOTI TARIXIY DAVRLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14262407>

Ravshanova Madina Egamberdi qizi

O'zbekiston Milliy Universiteti doktoranti
ravshanovamadina090119942@gmail.com

Sarimsokov Hurshid Abdimalikovich

O'zMU Xorijiy filologiya fakulteti
Xorijiy til va adabiyoti kafedra mudiri, dotsent, PhD

Annotatsiya: Mazkur maqolada hozirgi kunda leksik birliklarga oid tadqiqotlar olib borish ham mamlakatimiz, ham jahon tilshunosligida o'ziga xos o'rinni egallab kelmoqda. Bu jarayonlar o'z o'rnida hunarmandchilik sohasi leksik tizimining bosib o'tgan tarixi va takomillashish bosqichlarini ilmiy tadqiq qilish zaruratini keltirib chiqarmoqda va bu bosqichlarni nazariy tahlillarimiz, yondashuvlar bilan dalillashga harakat qilamiz.

Kalit so'zlar: Leksik birliklar, tarixiy davlar, hunarmandchilik, tilshunoslik, tarixiy manba.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПЕРИОДЫ РАЗВИТИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, СВЯЗАННЫХ С РЕМЕСЛАМИ

Аннотация: В данной статье исследование лексических единиц занимает особое место в языкознании нашей страны и мира. Эти процессы создают необходимость научного исследования истории и этапов совершенствования лексической системы сферы ремесел, и мы пытаемся обосновать эти этапы своими теоретическими анализами и подходами.

Ключевые слова: лексические единицы, исторические периоды, мастерство, лингвистика, исторический источник.

HISTORICAL PERIODS OF DEVELOPMENT OF LEXICAL UNITS RELATED TO CRAFTS

Annotation: In this article, the study of lexical units occupies a special place in the linguistics of our country and the world. These processes create the need for scientific research of the history and improvement stages of the lexical system of the

field of handicrafts and we try to prove these stages with our theoretical analyzes and approaches.

Key words: *lexical units, historical periods, craftsmanship, linguistics, historical source.*

KIRISH

Bugungi kundagi davlatlar o'rtasida siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlarning rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan integratsiya soha mutaxassislarining xorijiy tilda muvaffaqiyatli muloqot qila olishiga bo'lgan ehtiyojni tobora kuchaytirmoqda. Jahon tilshunosligida olib borilayotgan lingvistik tadqiqotlar amalga oshirilar ekan, bunda tilning kuch-qudrati, imkoniyatlarini yanada yoritib berish, nutqiy faoliyat jarayonida tadqiq qilish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

ASOSIY QISM

Hozirgi kunda leksik birliklarga oid tadqiqotlar olib borish ham mamlakatimiz, ham jahon tilshunosligida o'ziga xos o'rinni egallab kelmoqda. Bu fan va texnikaning jadal rivojlanishi, ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy axborotlar hajmining ortib borishi natijasida har bir til leksikasining kengayish jarayoni bilan izohlanadi. Bu jarayon ko'plab yo'nalish va kasb-hunar soxalarida qo'llaniladigan leksik tizimini ilmiy tadqiq qilish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Ma'lumki, ona zaminimizda dunyo fani va madaniyatiga ulkan hissa qo'shgan ulug' allomalar yetishib chiqqan. 1004-yildan boshlab Gurganj (Xorazm)da "Dorul hikma va maorif" (ba'zi bir manbalarda "Majlisi ulamo") nomini olgan ilmiy muassasa shakllangan. Bu ilmiy muassasada xuddi Afinadagi "Platon", Bag'doddagi "Bayt ul hikmat" akademiyasi singari ilmning barcha sohalarida tadqiqot va izlanishlar olib borilgan, keng ko'lamda manbalar to'plangan, tarjimonlik ishlari bajarilgan hind, yunon, arab olimlarining ishlari o'rganilgan; Al Horazmiy, Al Farg'oniylarning o'lmas asarlari, ilmiy ishlaridan foydalanilgan va tadqiq qilingan. XVIII - XX asr tarixchi olimlari tomonidan ilmiy muassasa har tomonlama o'rganilgan va faoliyati nuqtai nazaridan bu ilmiy dargoh o'z davrining akademiyasi bo'lganligi isbotlangan va unga "Ma'mun akademiyasi" nomi berilgan [O'z.Milliy ensiklopediyasi, M harfi, 329b].

Biz o'zbek olimlari tomonidan yaratilgan "O'zbek tilshunosligi tarixi" kitobiga asosan o'zbek tilidagi hunarmandchilik sohasiga oid leksik birliklar tarixini tadrijiy holda davrlarga ajratib tasniflashni maqsadga muvofiq deb bildik [Mahmudov N., Nurmonov A, 2000, 171b]. Hunarmandchilik oid leksik birliklar taraqqiyotining tarixiy davrlari quyidagicha:

-Xalq og'zaki ijodi davri (yozma adabiyotlargacha bo'lgan davr)

- Arab istilosi davri (632-1258 y.y.)
- Qoraxoniylar davri (999-1141y.y.)
- Mo'g'ullar istilosi davri (1220-1368 y.y.)
- Temuriylar davri (1370-1512y.y.)
- Xonliklar davri (1512-1920y.y.)
- Chor Rossiyasi va sobiq sho'rolar davri (1870-1991y.y.)

O'zbek va boshqa turkiy olimlar ushbu jadval orqali taqdim etilgan davrlarda yozib qoldirgan ilmiy, badiiy yoki tarixiy manbalarga murojaat qilishni joiz deb bildik chunki har bir davr o'ziga xosligi, beqiyosligi bilan ajralib turadi va albatta shu o'rinda biz Temuriylar davriga alohida to'xtalib o'tmoqdamiz.

Temuriylar davri bugungi kunda, aynan, ushbu davrni uyg'onish davrlaridan biri deb qaralmoqda va bu bejizga emas. Boisi o'zbek tilshunosligi tarixida temuriylar davrining ahamiyati beqiyosligi bilan ajralib turadi. Uning hukmronligi davrida ilm-fan, madaniyat, san'at gullab-yashnadi va turkiy (o'zbek) tilining fors tili bilan teng darajaga chiqishiga imkoniyat va shart-sharoit yaratib berdi. Bu davrga kelib hunarmandchilik sohasi shakllanishi uning leksik birliklarining umumiste'moldagi so'zlardan ajrala boshladi. hozirgi kunda bu davrga doir milliy-ma'naviy merosimizga aylangan bir qancha asarlarda hunarmandchilik sohasiga oid ko'plab leksik birliklarning qo'llanganiga guvohi bo'lishimiz mumkin. Quyida olim asarlarida keltirilgan misollar taqdim etilgan.

Gozurlik - kir yuvishlik hunari; **arusak** – yog'ochdan yoki materialdan yasalgan o'yinchoq; **abvob** - eshik darvoza, **baxya** - cho'pon chetiga tikiladigan jiyak; **bunyod** - asos, negiz; **burunchak**- ro'molcha; **burqa'** - parda, niqob, hijob; **buttarosh** - but yasovchi; **sangtarosh** - toshga o'yib yozuvchi; **gavharfishon** -bezak beruvchi; **gajkorlik** -ganchkorlik;-gilam, polos; **gurpaklash** - eritmoq; **go'shvora** – sirg'a, zirak; **davulg'on** – dubulg'a; **gilem** -gilam; **dalq** - janda, darveshlar kiyimi; dam -temirchilikda ishlatiladigan havo beradigan asbob; **darafsh** - bigiz; **darzigarlik** - yamoqchilik; **dastkor** -o'ymakorlik; **doygar** - paxsachi, paxsakash; **duduktaroshlik** –cholg'u asbobini yasash hunari; **ja'z** - olamunchiq; **jeli** - bo'yin kishan; **jihaz** - asbob-uskuna, anjomlar; **jomachok** - ko'za; **zaylucha** -gilamcha, polos, sholcha; **zayn** -ziynat, bezak; **zanbalbofliq** -savat to'quvchi; **zarboft** -zardan to'qilgan mato kabi leksik birliklar bunga misoldir[Fozilov E.I, 1983, 656b].

Olim soha leksik birliklarini shu darajada mohirlik bilan qo'llaganki, ularni bir qancha nazmiy asarlar tarkibida kuzatishimiz mumkin. Jumladan:

Bu ishga gurdi Yazdiy me'jari dom,

Ichinda dona inju go'shvora [Navoiy A, 1988, 485b]

...

Orazing naqshida Chin suvratgari bo'ldi zabun,

*Chin budurkim, kilki **sun** etmish ani **naqqoshlig'*** [Navoiy A, 1988, 297b].

...

*Ne **bino** erkin bukim, bir pora **koshi** tushmadi,*

*Qilg'ali bu toqni **sun** ilg'i **miynokorlig'*** [Navoiy A, 1988, 485b].

Mazkur parchalarda ajratib ko'rsatilgan birliklar hunarmandchilik sohasiga doir bo'lib bugunga kelib, quyidagi ma'nolarni beradi: go'shvora-sirg'a, zirak (zargarlik); sun' -hunar; naqqoshlik -naqqoshlik, naqsh -naqsh, gulli bezak; koshi - imorat peshtoqidagi koshin; miynokorlik - shisha idishga naqsh solish hunari.

Temuriylar davrida barcha soha singari o'zbek (turkiy) tilining leksik sathi sezilarli darajada rivojlanish yo'lini bosib o'tdi. Qardosh qirg'iz xalqi va XX asrning buyuk adiblaridan biri Ch.Aytmatov: "hozirgi barcha turkiyzabon xalqlar Amir Temur oldida qarzdor" , - deganda haq edi.

XULOSA

O'zbek va boshqa turkiy olimlar orqali taqdim etilgan davrlarda yozib qoldirgan ilmiy, badiiy yoki tarixiy manbalarga murojaat qilib, o'zbek tilining leksik sathi bir necha davrlarni bosib o'tganligi va har bir davr o'ziga xosligi, beqiyosligi bilan ajralib turadi Biz yuqorida o'zbek tili hunarmandchilik sohasi leksik tizimining bosib o'tgan tarixiy-tadrijiy rivojlanish hamda takomillashish bosqichlarini ko'rib chiqdik. O'zbek tilining leksik sathi Temuriylar davrida ham o'ziga xos darajada rivojlanish yo'lini bosib o'tdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, M harfi. –T., 2014. - 329b.
2. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. –T., 2000. -171 b.
3. Fozilov E.I, Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. Fan akademiyasi nashriyoti, 1 – tom. –T., 1983. 656b.
4. Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. 4-tom. Xazoyin ul-maoniy//Navodir ush-Shabob. –T.: Fan, 1988.-485b.
5. Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. 4-tom. Xazoyin ul-maoniy//Badoe ul-vasat. –T.: Fan, 1988.-297b.
6. Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. 4-tom. Xazoyin ul-maoniy//Badoe ul-bidoya. –T.: Fan, 1988.-324b.